

"מלחמות היהודים"

אל מלוא עצמתן של "מלחמות היהודים", שהתחוללו בארץ מסביב לשאלת גאולת יהודי ברית-המועצות, התוודעתי עם תום שליחותי בווישינגטון. עסקנים ממפלגות האופוזיציה "התלבשו" על הנושא שהיה "חם וטרי", וניצלו אותו כדי לנגח את הממשלה ולהאשים אותה בחוסר מעש. אל עסקנים אלה חבר קומץ של עולים מיליטנטיים וצעקניים, שמתח ביקורת חריפה על "נתיב" "שלא עושה כלום" ו"לא מבין את המצב בברית-המועצות", והירבה להתראיין אצל עיתונאים שבקיאותם בפרשה סבוכה זו היתה עדיין דלה ביותר. מאז ראשית כהונתי כראש "נתיב" כיליתי לריק שעות רבות על "מלחמות היהודים" במקום לרכז מאמצים בהתמודדות עם המכות שהסובייטים הנחיתו עלינו חדשים לבקרים.

כדי למנוע את ליבוי היצרים ולשים קץ למלחמה האומללה יזמתי, כאמור, את הקמתה של המועצה הציבורית, שבה השתתפו נציגי כל המפלגות הציוניות, ובמשך למעלה משנה השתתפתי באופן פעיל בעבודתה, מתוך תקווה שהיא תסייע לנו במרוצת הימים ללכד סביב הנושא את מרבית הציבור הישראלי, גם אם ימצאו יחידים או קבוצות שיציקו לנו וימצאו פגמים בעבודתנו.

על-פי הוראת גולדה, היה עלי לדווח לעיתים מזומנות על פעולתנו ועל המתרחש בברית-המועצות ובמערב בפני ועדת החוץ והבטחון של הכנסת, וזו היתה מלאכה לא קלה. ראשית, משום שרבים מחברי הוועדה משני המחנות הפוליטיים לא התעניינו בנושא ולא היו בקיאים בפרטים. ושנית, משום שכל חברי הוועדה ניסו להביע את דעתם בין לעניין ובין שלא לעניין. בדיונים נאמרו דברי הבל רבים עד שלפעמים חשבתי שאתפוצץ מרוב בזיון, אבל כבשתי את יצרי ונמנעתי מוויכוחים.

האמת ניתנה להיאמר שבשני המחנות נמצאו אישים שמצאתי אוזן קשבת אצלם ואשר באו לעזרתי, ובראשם מנחם בגין מנהיג הליכוד ויעקב חזן מנהיג מפ"ם, שגילו התמצאות והבנה ומנעו ממני את הצורך להשיב לדברי הבל רבים. עברו חודשים רבים עד שזכיתי למצוא בוועדה יותר משתתפים, שגילו עניין אמיתי והבנה בסוגיות שהעליתי בפניהם.

משתי סיבות היינו חשופים ב"נתיב" לביקורת. האחת קשורה להתנגדות הראשונית של שאול וצבי לשגר עולים להופעות בחו"ל. התנגדות, שבינתיים הוסרה, אך איפשרה למקטרגים לטעון שהממשלה תומכת "בדיפלומטיה שקטה". הסיבה השנייה היתה נעוצה בעיקרון שבו דבקנו, שלא להבליט את העובדה, ששליחי ממשלת ישראל הם הרוח החיה מאחורי המאבק הציבורי והפעילות המדינית במערב. "ממשלת ישראל לא עושה דבר למען יהודי ברית-המועצות" – הכרזות

מעין אלה מפיהם של עסקנים מעל בימת הכנסת לא היו דבר חריג. לא אשכח כיצד גאולה כהן מתחה ביקורת נוקבת על ממשלת ישראל, שאינה תומכת בתיקון ג'קסון, ואפילו הציעה שהכנסת תקבל החלטת תמיכה בתיקון. הדבר עורר אצלי גיחוך של ממש, והנרי ג'קסון עצמו ועוזריו ריצ'רד פרל ודורותי חייכו בוודאי לא מעט לשמע דבריה של חברת הכנסת הנרגשת. דאגתי מבעוד מועד ליידע את בגין על מהות עבודתנו לפרטי פרטים. ביקשתיו כי ירגיע את חברי מפלגתו, תוך הקפדה שלא לגלות פרטים.

העלייה ממדינות מצוקה היתה זכאית לחיסיון בדומה לענייני בטחון המדינה ולכן הגנה עלינו הצנזורה בדרך-כלל, למרות שפה ושם הופיעו בעיתונים דברי ביקורת והשמצות מעטות. ברוב המקרים לא נגרם לנו נזק ממשי, אך בוודאי שהיתה בכך פגיעה בתדמיתנו כמוסד. הדבר פגע גם בי אישית בעיקר בקרב ציבור מצומצם עד מאוד, שהרי שמי לא היה ידוע ברבים. מכיוון שהיינו מנועים מלהשיב למבקרינו ולמשימיצונו נאלצנו להשלים עם כך שהציבור, שלא שמע ולא ידע על מאמצינו ועל הישגינו, נחשף מפעם לפעם לביקורת הפוגעת והמעליבה שהוטחה בנו.

כאשר התרחש המהפך ולשלטון הגיעה ממשלת הליכוד בראשות מנחם בגין, השתחררנו כמעט כליל מהתקפותיהם של חמומי המוח. גאולה כהן, שהיתה אז יושבת-ראש ועדת העלייה והקליטה של הכנסת, הכירה מקרוב את עבודתנו ואותי אישית, ונעשתה לבת-ברית וסייעה בידינו מעבר לוויכוחים שהתעוררו בינינו מדי פעם. הנסיונות לפגוע בתדמיתי כלוחם תקיף למען גאולתם של יהודי ברית-המועצות, העציבו ואף הכעיסו את ראש-הממשלה בגין. זכור לי היטב אותו יום שבו הגעתי עם גיבורי משפטי לנינגרד מניו-יורק לנמל-התעופה בן-גוריון. ליד כבש המטוס המתינו לבואנו ראש-הממשלה ופמלייתו ומצלמות הטלוויזיה צילמו אותנו ולא הירפו. למחרת סיפר לי יהודה אבנר, עוזרו של בגין, שכאשר הבחין בי יורד מהמטוס, אמר לו ראש-הממשלה, "אני שמח מאוד. זה כל-כך מגיע לנחמיה." כעבור ימים אחדים הופיע בעיתון תצלום של האסירים המשוחררים ביציע האורחים בכנסת ואני לצדם, ובכיתוב שנדפס מתחת לתצלום נכתב: "הרביעי מימין - בלתי מזוהה!".

באותם ימים נהגתי לדווח בקביעות לוועדת העורכים. עצותיו וידידותו של עורך "מעריב" אריה דיסנצ'יק היו לי לעזר רב. לדעתו, כדי למנוע הופעתם של פרסומים בלתי אמינים ומחוסרי אחריות, מוטב היה למסור לעורכים באופן דיסקרטי מידע פנימי וחסוי והם בתמורה ימנעו מלתת פרסום לידיעות בנושא מבלי להיוועץ בנו תחילה.

"מלחמות היהודים" בארץ גררו בעקבותיהן גם ביקורת ומאבקים של קבוצות אופוזיציוניות בחוץ לארץ. הקבוצה הבולטת ביותר הוקמה על-ידי מספר מדענים יהודים צעירים בקליבלנד שבארצות-הברית, וזו יזמה הקמת גופים נוספים. במשך השנים הצליחה הקבוצה לרכז את הקבוצות שצצו בערים הגדולות ברחבי ארצות-הברית, וכך קם ארגון ארצי, שקרא לעצמו "איחוד המועצות" (Union of Councils). ארגון זה התחזק והתרחב בהדרגה, גייס כספים לפעולה ואף הקים משרד בושינגטון.

הארגון היה מורכב בעיקרו מעסקנים יהודים זוטרים, שהיו ממורמרים על הממסד היהודי, מכיוון שלא הצליחו להשתלב במסגרתו בעמדות בכירות. יחד עם זאת היו ביניהם גם דמויות חיוביות, שראו בנושא גאולת יהודי רוסיה שליחות ציבורית ממדרגה ראשונה וגילו מסירות והתמדה בפעולות התנדבותיות.

הכרתי מקרוב כמה מראשוני הארגון, וגם ניסיתי לעמוד איתם בקשר, אך עד מהרה גיליתי שהמאבק נגד הממסד והשאיפה להבטיח עצמאות ואי-תלות במוסדות היהדות המאורגנת היו בראש מעייניהם. אנו, הישראלים, עבדנו עם הממסד היהודי ועודדנו יצירת מסגרת שתאחד את כל הארגונים היהודים ותזכה להכרה וסמכותיות. ה"יוניון" לא הסכים להיות במעמד שווה לארגונים אחרים, ואפילו לכאלה שמנו מאות אלפי חברים. אני מסופק אם ה"יוניון" בכל ימי קיומו, ואף בימי השיא שלו, מנה יותר מכמה מאות חברים פעילים בכל רחבי ארצות-הברית. ה"יוניון" ניתק קשר, לא רק עם הממסד היהודי-אמריקני, כי אם גם עם הנציגויות הרשמיות של ממשלת ישראל, ותחת זאת קיים קשרים עם קבוצות בדלניות ומיליטנטיות בישראל. מעולם לא חשדתי ב"יוניון" שכוונותיו אינן כשרות. אך לצערי, אם מתוך "עודף חריצות" ועל-פי-רוב מתוך חוסר שיקול-דעת ומתוך בורות פוליטית, גרמו אנשיו לא מעט נזק. גם ה"יוניון" שלח שליחים לברית-המועצות, ושליחיו נהגו לספר לפעילי העלייה שהממסד היהודי וממשלת ישראל "לא עושים דבר" למען יהודי ברית-המועצות. התחליף לאיזשהו מסר חיובי היו מתנות יקרות-ערך שהם הביאו עמם לברית-המועצות. לעיתים היו ביניהם גם כאלה שעודדו יהודים להגר לארצות-הברית, כמו למשל פעילת ה"יוניון" מסינסינטי, שניסתה בערמה "להביא" בעצמה בעל ממוסקבה, את אחד מטובי המורים לעברית, שבהגיעו לווינה עמד על טיבה ועל כוונתה האמיתית ודרש בתוקף להמשיך לישראל.

גם בווינגטון גרמו נציגי ה"יוניון" נזקים לא מעטים. במקרה אחד הועסקה במשרד הארגון בווינגטון מהגרת ממוסקבה, שהיא ובעלה יצאו מברית-המועצות באשרה ישראלית כמובן. בעלה של המהגרת היה מוכר לפעילים במוסקבה כ"יהודי עם הרבה סימני שאלה". בווינגטון נעשה האיש עד מהרה למומחה-סובייטולוג, והתפרנס מכך לא רע... למומחה זה היו קשרים עם מחמ"ד, ולדעתי גם עם המודיעין האמריקני. מכל מקום, לפרק זמן מסוים החל ה"יוניון" לתמוך לפתע בביטול תיקון ג'קסון, דבר שנראה בעינינו חמור ביותר.

גם בניו-יורק פעלה קבוצה קטנה, אך קולנית מאוד. "מאבק סטודנטים למען יהדות ברית-המועצות" - (Students Struggle for Soviet Jewry). עם השנים חדלו ראשי הקבוצה להיות סטודנטים, אך המשיכו לשמור על שמם. הכרתי אותם - מימי שירותי בווינגטון, כשניסיתי לסייע בידם. הם הוציאו לאור ביולטין והשתתפו בהפגנות. כמה מהם הצליחו "להתברג" להפגנות הגדולות שאירגנה המועצה הניו-יורקית, ועשו מאמצים למשוך אליהם את תשומת לבה ואת עינה של התקשורת. הם נהגו להידחק לראש ההפגנה מצוידים בסיסמאות צעקניות. לעיתים הם גם ארגנו משמרות מחאה של קבוצות קטנות מאוד והשתמשו בגימיקים

שונים, כגון שימוש בלבוש אסירים, כדי למשוך אליהם את מצלמות הטלוויזיה. להבדיל מה"יוניון", קבוצת הסטודנטים הניו-יורקית שיתפה פעולה עם המועצה הממסדית בניו-יורק, ולמעשה לא היוותה מיטרד או גורם מזיק, להוציא מקרים בודדים שבהם נטלו לעצמם אפטרופסות על כמה "גיבורים" מפוקפקים, שהציגו את עצמם כפעילי עלייה הן במוסקבה והן לאחר שיצאו ממנה, כדי לזכות בתרומות ובמתנות.

ל"יוניון" היה קשר עם קבוצת "ה-35" בלונדון. נשות ה-35" היו עקרות בית יהודיות, מסורות ובעלות יוזמה ומרץ בלתי נלאים, שגם אותן לא סיפקו הממסד היהודי ושגרירות ישראל, ששיתפו פעולה ביניהם. אך להבדיל מה"יוניון", לא ניתקה הקבוצה את קשריה עם שליח "בר" בלונדון, וגם אני הקפדתי בביקורי שם, להיפגש עמן. ככלל, היתה תרומתן חיובית. מכיוון, שבניגוד ליהודי ארצות-הברית, היה קשה מאוד להחריז משלוותו את הציבור היהודי בלונדון להפגנות המוניות ברחובות הבירה, יחסתי חשיבות רבה להפגנות, למשמרות המחאה ול"גימיקים" של "נשות ה-35", שזכו לכיסוי תקשורתי נרחב.

לי אישית, הציקו "נשות ה-35" לאורך כל השנים. הייתי חצוי ביחסי אליהן. מצד אחד, הן נתנו לי לחוש כי הן מוקירות את סמכותי ואת הנסיון שצברתי ומצד שני, לא סלחו לי על היותי ידיד ושותף עם אנשי הממסד היהודי באנגליה. לפחות פעם אחת ניצלו את שירותיו של כתב "הארץ" בלונדון, יוסי מלמן, שכתב מאמר התקפה חריף על הלשכה ועל שליחה בלונדון. גם בקרב "נשות ה-35", שרובן השקיעו הרבה מזמנן למען המאבק, היו נשים, שהשאיפה לפרסום היתה החלק הדומיננטי בפעולתן.

במרוצת השנים התפתחה אצל "נשות ה-35" מגמה, שהיתה אופיינית לא רק ליהודי אנגליה. הפעילות למען יהודי ברית-המועצות תרמה רבות לגיבוש הקהילות היהודיות בעולם החופשי. ההזדהות עם הגורל היהודי, מוטיב שהיה מאד דומיננטי, חיזק והעמיק את התודעה היהודית של הפעילים בקהילות ולמעשה החזיר רבים מהם אל חיק העם היהודי והרחיקם מאווירת ההתבוללות והניכור. עם השנים, פגשתי בישראל מספר לא קטן של פעילות "נשות ה-35", גבירות לונדוניות נאות ומטופחות שעלו לארץ, וגם לאחר עלייתן חיפשו דרך להמשיך ולתרום למען עלייתם של יהודי רוסיה.

גם בקרב הפעילים בברית-המועצות פשה נגע "מלחמות היהודים".

תנועת המאבק, שנראתה מבחון מלוכדת ומאוחדת ביעדיה וזוהה באופיה, לא היתה כזאת כלל וכלל. מראשיתה של תנועת ההתעוררות היהודית-ציונית, פרצו ויכוחים בין פעיליה בכל הנוגע ל"פרוגרמה" ול"טקטיקה". כבר בסוף שנות השישים ובתחילת שנות השבעים התגלו ניגודים וחילוקי דעות בין אלה מבין הפעילים, שציידו במאבק גלוי יותר, לבין אלו שסברו שבראש ובראשונה יש להרחיב את המעגלים ולהעמיק את התודעה היהודית ואת לימוד העברית. בשנות השבעים, עם הגידול במספר הרפיוזביקים הפעילים, התרבו גם הניגודים בין הקבוצות השונות. היו כמה גורמים שהשפיעו על הפלורליזם בתנועה שצמחה יחסית מהר. לצד הרפיוזניקים הוותיקים הופיעו בשטח קבוצות של רפיוזניקים

חדשים וצעירים יותר. לצד הפעילים הוותיקים והשקולים, שהתנסו כבר ברדיפות ובצרות אחרות, התגבשו קבוצות קולניות ונועזות יותר. השוני בטמפרמנט השפיע גם על דרכי החשיבה. נוצרו גם קבוצות פעילים ששזרו לימודי עברית בלימודי יהדות, ולגביהם משמעות החזרה למקורות יהודיים היתה חזרה לדת היהודית. בין הקבוצות השונות היה אמנם שיתוף פעולה, אך מדי פעם התנהלו ביניהם ויכוחים חריפים.

אותי אישית לא הדאיגה תופעת הפיצול הרעיוני, שכן ראיתי בפלורליזם תופעה טבעית, שיש עמה חיוב. אך פלורליזם זה התחיל להטריד ולגרום כאבי ראש לאנשי "נתיב", האחראים על מערכת הקשרים עם הפעילים, על שיגור השליחים, ועל העזרה הכספית וחומרי הלימוד. בנסיבות אלו החלה בין הקבוצות, ואפילו בין פעילים בודדים, תחרות על השגת עזרה חומרית, ועל קבלת ספרי לימוד וחומר הסברה. כמו כן הגיעו אלי תלונות על חוסר שוויון בחלוקת העזרה החומרית. האמת היא שבאופן יחסי שלחנו הרבה ספרים, ומספר פעילים אף אגרו ממש ספריות. אגירת ספרים זו היתה, לכאורה, דבר חיובי, אך מהר מאוד גילינו שסופם של הספרים היה במרתפי הק.ג.ב. בשלב זה נודעה לכמה קבוצות מיליטנטיות מארצות-הברית ומאירופה השפעה הרסנית של ממש. ב"נתיב" השתדלנו, ככל שהדבר היה ניתן, לספק לכולם עזרה וחומרי הסברה ולימוד באופן שווה פחות או יותר, אך במקביל הביאו, כאמור, האנטי-ממסדיים מתנות חומריות וחילקו אותן בצורה סלקטיבית, ויצרו בכך קבוצות ובודדים של מיוחסים בצד כאלה שהרגישו עצמם מקופחים.

בקרב הפעילים החלו עד מהרה להתבלט כאלה שקנו את "הסחורה" שהפיצו שליחי ה"יוניון" מארצות-הברית ושליחות "נשות ה-35" מאנגליה. בנוסף עליהם מימן הנדבן הלונדוני העשיר סיריל שטיין גם שליחים קיצוניים עוד יותר. ואם לא די בכך הרי שהגיעו מישראל שליחים בעלי דרכונים זרים, ש"הסבירו" לפעילים שממשלת ישראל איננה מעוניינת למעשה בעלייה. מובן שלא כל הפעילים, קנו את "ההסברה" נגד ממשלת ישראל, אך משהו מההשמצות והביקורת חזר בכל זאת לתודעה.

בשובם מברית-המועצות דיווחו שליחי "נתיב" על בודדים וקבוצות שממש גילו יחס עוין כלפי הממסד הישראלי. הנזק היה כמובן גדול, אך העוול היה גדול עוד יותר.

אריה קרול, שהיה מופקד על השיגורים והאספקה ויוסף מלר, שניהל את "המחלקה הרוסית" שהכינה את חומר ההסברה וריכוזה גם את המידע שהגיע מברית-המועצות, הסכימו עקרונית לעמדתו, שחרף המצב שהתהווה, יש לקיים קשרים עם כולם, ויש להמשיך בסיוע לכולם מבלי לפשפש בעמדתם. לצערי, לא תמיד הצליחו שניהם להתגבר על "סימפטיות" ו"אנטיפטיות" ביחס לבודדים ולקבוצות בקרב פעילי העלייה, כתוצאה מהעוינות שהתפתחה בשטח. בתנועת המאבק הנפלאה, שהלכה והתרחבה היו אמנם פה-ושם קבוצות חריגות ואף בודדים שרמתם המוסרית, יושרם ונאמנותם היו מפותקים.

ל"נתיב" היתה עמדה פסקנית ונחרצת בשאלה, האם לשתף פעולה עם הגורמים

הפועלים במערב למען דיסידנטים סובייטים בברית-המועצות. אנחנו עמדנו על כך שאין לשתף איתם פעולה. כמו כן שללנו את הרעיון של שיתוף פעולה בין פעילי עלייה ודיסידנטים בתוך ברית-המועצות. לדעתנו, אופיו של המשטר ברוסיה או באוקראינה, היה מעניינם של אזרחי הריפובליקות האלה ולא של יהודים שרואים בישראל את מדינתם ונלחמים על זכותם לעלות אליה לשיבת קבע. בקרב הדיסידנטים היה מספר לא קטן של יהודים, אך היו אלה יהודים שראו בברית-המועצות את מולדתם ובה קשרו את גורלם ועתידם.

לגבי מספר פעילי עלייה, הבעיה היתה מורכבת יותר. רוב הרפיוזניקים ופעילי העלייה לא נטו לשתף פעולה עם דיסידנטים ולאומנים בני מיעוטים שונים. המיעוט שחשב שיש לשתף פעולה עם דיסידנטים, נמנע מלהכנס לוויכוח עם הרוב. "אסירי ציון" לשעבר סיפרו שהתנאים במחנות ובבתי-סוהר יצרו בין האסירים הפוליטיים אווירה של "אחוות אחים לצרה". גם לאחר שחרורם מן הכלא, היו בקרב "אסירי ציון" כאלה שתמכו בקשר עם הדיסידנטים.

ידענו גם שבין הרפיוזניקים ופעילי העלייה היו דיסידנטים לשעבר שעברו למחנה הציוני, ומהם עשו כך עוד בהיותם אסירים פוליטיים במחנות. מפי עולים ומדיווחים של שליחים למדנו שהיו "חוזרים בתשובה" משני סוגים. היו כאלה שבאמת ובתמים אימצו את הרעיון הציוני, והיו כאלה ש"קפצו על העגלה" מתוך רצון להיות מוגנים יותר בחממה של פעילי עלייה ובכך לזכות בסיכוי טוב יותר לעלות או להגר לארצות-הברית ולאירופה.

עם השנים נזרתתי ביותר משמועות, האשמות וחשדות מכל סוג שהוא, שהובאו לידיעתנו. האמת ניתנה להיאמר שלפרקים נכשלתי כאשר סירבתי להאמין למה שנראה לי כהשמצה. בדיעבד, אני סבור, שמוטב היה "ליפול בפח" לעיתים, מאשר להתייחס באמון מופרז להשמצות.

יש לומר ש"מלחמות היהודים" הקטנות בין הרפיוזניקים למיניהם הטעו אותנו לא פעם, יצרו בלבול מערכות ולפעמים שיחקו לידיהם של משמיצינו בתפוצות ואף בישראל. לא ראיתי בעיה חמורה בעובדה שישנם פעילים בודדים שמשתפים פעולה עם דיסידנטים, אם כי קשה היה לי להתייחס לכך בביטול.

דוגמה בולטת היא אידה נודל, שבמסירות ובעקביות דאגה למשלוח חבילות ל"אסירי ציון" ויזמה ביקורים אצלם. היא פעלה גם למען אסירים פוליטיים לא יהודים. גורלה היה מר: מאסר והגלייה לשנים רבות. אלה שהחליפו את אידה עם מאסרה ולא טיפלו באסירים מבין הדיסידנטים, לא נרדפו על-ידי הק.ג.ב. ועלו ארצה. פעיל העלייה יוסף ביגון נאסר כשהופיע ליד הכניסה לאולם בית-משפט, שבו התנהל משפטו של הדיסידנט הנודע יורי אורלוב.

הרפיוזניק הוותיק, ולדימיר סלפק, הוגלה לאחר שגילה מעורבות כלשהי "בנושא לא יהודי". מכל מקום, את המסר שרצוי להימנע מפעילות דיסידנטית השתדלנו להעביר דרך פעילים שעלו לארץ ולא על-ידי שליחים-תיירים. הערכנו שלפעילים לשעבר שעלו לארץ יכולה להיות השפעה גדולה יותר מאשר לשליחינו.

היה עוד נושא שלגביו קבעתי גישה זהירה ביותר. מדי פעם הגיעו אלינו שמועות על פעיל פלוני החשוד בשיתוף פעולה עם הק.ג.ב. מידע כזה היה יכול

להועיל מפני שיכולנו באמצעותו להזהיר את השליחים ואת המבקרים לסוגיהם בטרם ייצאו לברית-המועצות. אולם היינו חייבים לוודא את אמינות המידע שקיבלנו, שכן המקור להאשמה יכול היה להיות בלתי אמין או קשור ליריבות אישית בין הפעילים. היתה גם אפשרות שהדלפות מסוג זה הופצו על-ידי אנשי הק.ג.ב. כדי לגרום למבוכה בשורות הפעילים. את כל האפשרויות צריך היה לקחת בחשבון לפני נקיטת צעד כלשהו.

עמדתי על כך שכל מידע יבדק לגופו בדרכים שונות. על-פי-רוב דאגנו גם להצלבת המידע. ואכן היו מקרים שהתבררו כשמועת שוא או זדון, אך לצערי היו כמה וכמה מקרים שבהם אומתו החשדות.

אין ספק שבמשך כעשרים שנות מאבק והתעוררות של התנועה הלאומית והלוחמת בברית-המועצות, היו בין הפעילים משרתי ק.ג.ב. סמוים שלא התגלו. בשיחות שקיימתי עם פעילים רבים שעלו, התרשמנו שמספרם של "פעילים מתחזים", שגרמו נזק ממשי לא היה גדול, ואין המדובר בסתם מלשינים שהיו, ללא ספק, רבים יותר, שהרי ההלשנה היתה אחת התופעות האופיניות למשטר הסובייטי.